

Elżbieta Rojowska

Komisja Narodów Zjednoczonych do spraw Zbrodni Wojennych i działalność Polski w ramach jej prac : zarys problemu

Studia Prawnoustrojowe nr 22, 15-27

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Elżbieta Rojowska

Katedra Historii Państwa i Prawa

Wydział Prawa i Administracji UWM

Komisja Narodów Zjednoczonych do spraw Zbrodni Wojennych i działalność Polski w ramach jej prac. Zarys problemu

Tragiczne wydarzenia II wojny światowej, a zwłaszcza dotknięcie jej skutkami ludności cywilnej, której straty określa się na 25–35 milionów osób, spowodowały podjęcie przez społeczność międzynarodową działań mających na celu ukaranie zbrodniarzy wojennych. Liczne odezwy i deklaracje rządów społeczeństw dotkniętych skutkami wojny przyczyniły się do podjęcia w ramach Komisji Narodów Zjednoczonych ds. Zbrodni Wojennych prac w kwestii odpowiedzialności karnej sprawców tych zbrodni. Przyjęte umowy, deklaracje, akty prawa wewnętrznego dotyczyły ukarania zbrodni popełnionych przez III Rzeszę i jej funkcjonariuszy oraz państwa z nią sprzymierzone.

Rząd polski na uchodźstwie już w kwietniu 1940 r. rozpoczął przygotowania do gromadzenia dowodów zbrodni wojennych. Ministerstwo Spraw Zagranicznych sporządziło Projekt instrukcji w sprawie dokumentacji działalności okupanta w Polsce, która określała, że należy zbierać dane o „czynach sprzecznych z zasadami prawa i moralności, jakie obowiązują cywilizowane narody świata” i powoływała się na IV konwencję haską¹. W październiku 1941 r. do działań związanych z rejestracją zbrodni dołączyło Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, którego zadaniem było prowadzenie kartoteki Niemców działających na terenie okupowanej Polski. Zgodnie z wytycznymi kartoteka, usytuowana w Dziale Politycznym MSW, miała obejmować Niemców lub obywateli polskich i innych, „którzy w wyniku agresji niemieckiej z dnia 1 IX 1939 r. mogą być podejrzani o działalność przestępczą przeciw Państwu Polskiemu i jego obywatelom”². Miały to być osoby, które wydawały rozkazy, działały na rozkaz lub też z własnej inicjatywy. Do akcji zbierania dowodów

¹ F. Ryszka, *U progu Norymbergi. Ściganie zbrodni wojennych w projektach polskich władz emigracyjnych*, Warszawa 1974, s. 159.

² AIPN MSW Rządu RP w Londynie – Biuro ds. Zbrodni Wojennych, sygn. 1, k. 641.

zbrodni wojennych na terenie okupowanej Polski włączyły się także polskie siły zbrojne, Delegatura Rządu na Kraj oraz Komisja Badawcza Ministerstwa Sprawiedliwości RP w Jerozolimie³. W kwietniu 1942 r. kartoteka MSW zawierała około 2500 nazwisk przestępców niemieckich⁴.

Polski rząd podjął też działania na arenie międzynarodowej. W kwietniu 1941 r. premier Władysław Sikorski, będąc z wizytą w Stanach Zjednoczonych, przedstawił prezydentowi Rooseveltowi memoriał w sprawie zbrodni popełnionych na ludności polskiej i żydowskiej, w szczególności zwrócił uwagę na likwidację jej warstwy intelektualnej. Miesiąc później do wiadomości rządów alianckich i neutralnych przesłano notę dotyczącą metod postępowania okupanta niemieckiego, m.in. opisano organizację i działalność administracji niemieckiej w Polsce, zbrodnie, funkcjonowanie sądów, masowe aresztowania, funkcjonowanie obozów koncentracyjnych, deportacje i wysiedlenia, tworzenie gett, problematykę pracy przymusowej i jeńców wojennych, niszczenie kultury, konfiskatę oraz grabież mienia państwowego i prywatnego. Do noty dołączone były teksty niemieckich aktów prawnych, zeznania świadków, spisy osób deportowanych, więzionych i zamordowanych. Całość tej dokumentacji została wydana w postaci tzw. Czarnej Księgi.

Kolejne inicjatywy rządu polskiego w zakresie ukarania zbrodniarzy wojennych to złożenie we wrześniu 1941 r. na konferencji rządów Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych deklaracji o przyłączeniu się do zasad wyrażonych w Karcie Atlantycznej, podpisanie 4 grudnia 1941 r. z rządem ZSRR deklaracji zapowiadającej ukaranie zbrodniarzy hitlerowskich, inicjatywa zwołania międzynarodowej konferencji zakończonej uchwaleniem w dniu 13 stycznia 1942 r. tzw. deklaracji z Pałacu św. Jakuba, wręczenie 25 marca 1942 r. przez premiera rządu polskiego sekretarzowi stanu USA S. Wellesowi memorandum rządu polskiego w sprawie przeciwdziałania zbrodniom hitlerowskim popełnionym w Polsce na ludności polskiej i żydowskiej. Wyjaśnić należy, że Karta Atlantyczna podpisana została 14 sierpnia 1941 r. na pokładzie pancernika „Prince of Wales” na Oceanie Atlantycznym przez prezydenta USA F.D. Roosevelta i premiera Wielkiej Brytanii W.L.S. Churchilla. Określała cele wojenne obu mocarstw – zniszczenie tyranii nazistowskiej oraz zasady powojennych stosunków międzynarodowych, m.in. rezygnację z podboju i aneksji obcych terytoriów, respektowanie prawa każdego narodu do suwerenności, międzynarodową współpracę wszystkich państw na równych prawach, rozbrojenie państw-agresorów oraz nieużywanie siły w stosunkach międzynarodowych, a także wolność żeglugi na morzach i oceanach. 24 września 1941 r. na międzynarodowej konferencji w Londynie Kartę Atlantyczną

³ Ibidem, sygn. 1k 304, 304v, 1k 528, 1k 641, 642.

⁴ E. Kobierska-Motas, *Ekstradycja przestępców wojennych do Polski z czterech stref okupacyjnych Niemiec 1946–1950*, cz. I, Warszawa 1991, s. 45.

podpisały rządy 9 państw europejskich, członków koalicji antyhitlerowskiej, w tym Polska i ZSRR. Łącznie swój akces zgłosiło 47 krajów. Zasady zawarte w Karcie Atlantycznej stały się podstawą Deklaracji Narodów Zjednoczonych, sygnowanej przez 26 państw sojusznicznych w Waszyngtonie 1 stycznia 1942 r.⁵ Deklaracja z Pałacu św. Jakuba była natomiast deklaracją 9 państw okupowanych, podjętą 13 stycznia 1942 r. podczas konferencji Narodów Zjednoczonych w Londynie. Uznano wówczas, że akty gwałtu na ludności cywilnej nie mają nic wspólnego z pojęciem działań wojennych i pojęciem przestępstwa politycznego. Dlatego też jednym z głównych celów wojny będzie ukaranie ludzi winnych lub odpowiedzialnych za zbrodnie bez względu na to, czy je nakazali, popełnili lub brali w nich udział⁶.

W Londynie 18 grudnia 1942 r. ogłoszono wspólną deklarację rządów Belgii, Wielkiej Brytanii, Czechosłowacji, Grecji, Holandii, Jugosławii, Luksemburga, Norwegii, Polski, USA, ZSRR i Francuskiego Komitetu Narodowego dotyczącą eksterminacji żydowskiej ludności Europy. W styczniu 1943 r. rząd polski przekazał organizacjom żydowskim w Stanach Zjednoczonych apel Żydowskiego Komitetu Narodowego w Warszawie dotyczący wymordowania przez władze hitlerowskie w Polsce ponad 3 milionów Żydów⁷.

W dniu 30 marca 1943 r. ogłoszony został dekret Prezydenta RP o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne – pierwszy w Europie akt prawa wewnętrznego dotyczący karania zbrodniarzy nazistowskich. Zgodnie z nim „odpowiedzialności karnej z mocy przepisów dekretu podlegają osoby przynależne do Rzeszy Niemieckiej lub państw z nią sprzymierzonych bądź współdziałających, jako też inne osoby działające w interesie Rzeszy Niemieckiej lub rządzonych państw, za przestępstwa popełnione po dniu 31 sierpnia 1939 roku, bez względu na miejsce popełnienia czynu”⁸. Dekret za czyny przestępne uznawał te, które z naruszeniem prawa międzynarodowego popełnione były na szkodę Państwa Polskiego, polskiej osoby prawnej i obywatela polskiego. Sprawcy takich czynów podlegali karze więzienia. Jeżeli jednak czyn taki spowodował „śmierć, szczególne udręczenie, kalectwo, trwałą chorobę fizyczną lub psychiczną, trwałą niezdolność do pracy zawodowej, poddanie się czynowi nierządnemu lub wysiedlenie obywatela polskiego” (art. 3) oraz w przypadku „sprowadzenia niebezpieczeństwa powszechnego dla życia lub zdrowia ludzkiego” (art. 4) sprawca podlegał karze dożywotniego więzienia lub karze śmierci⁹.

⁵ Cz. Pilichowski, *Ściganie i karanie zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości (Wybór dokumentów)*, Warszawa 1978, s. 99–100.

⁶ E. Kobińska-Motas, op. cit., cz. I, s. 15.

⁷ Ibidem, s. 38–40.

⁸ Cz. Pilichowski, op. cit., s. 127.

⁹ Ibidem, s. 128.

MINISTERSTWO OBRONY NARODOWEJ
WYDZIAŁ WYWIADU OBRONNEGO

L.dz. 3635/Ochr./44
Londyn, dnia 30 VIII.1944 r.
Zuradnie niemieckie.

Ministerstwo Spraw Wewn.
Biuro Rejestracyjne

88 w miejscu.

TAINÉ 35

Dla celów ewidencyjnych komunikuję zeznania jednego z uwięzionych jeńców niemieckich wcielonych do Polskich Sił Zbrojnych:

" 1 względnie 2 lipca 1944 r. widziałem osobiście 2 jeńców amerykańskich w rejonie kuchni kompanijnej mieszczącej się w zabudowaniu gospodarczym położonym około 300 m. od rzeki "Vire" - nazwy miejscowości nie pamiętam. Wiem tylko, że stały 3 zabudowania około krzyżówki.

Ppor. niemiecki - nazwiska nie znam - wysokiego wzrostu, włosy czarne, mały czarny wąsik, poczęstował obu jeńców papierosami, a po wypaleniu tychże, przyłożył pistolet w tył głowy i odpalił kładąc trupem jednego i drugiego. Widziałem to na własne oczy. Pochowani zostali w miejscu stracania w pobliżu krzaków. Groby względnie grób oznaczone są rzekomo tabliczkami z nazwiskami. O tym slyszalem od kolegów. Obok nich leży poległy żołnierz niemiecki o nazwisku Besel z 3 komp. 352 Bat. Piechoty. Od żołnierzy niemieckich - gońców kompanii dowiedziałem się, że jeden z rozstrzelanych jeńców amerykańskich był oficerem.

SZEF WYDZIAŁU WYWIADU OBRONNEGO

MINIEWSKI
Ppłk. dypl.

MINISTERSTWO SPRAW WEWNĘTRZNYCH
Dział Bezpieczeństwa
Wpływ dn. 1 IX 44
Lec. 603/B

Dokumentacja Ministerstwa Obrony Narodowej dotycząca zbrodni popełnionej przez n.n. podoficera niemieckiego wobec amerykańskich jeńców wojennych

Źródło: AIPN, sygn. GK 159/ 9 0001.

Wykonanie dekretu, zgodnie z jego treścią, powierzono Ministerstwu Sprawiedliwości¹⁰. Z kolei Krajowa Rada Ministrów – część rządu emigracyjnego funkcjonująca na terenie okupowanego kraju – rozporządzeniem tymczasowym z 3 maja 1944 r. powoływała specjalne sądy karne. Miały one, jako organy przejściowe, orzekać w sprawach dotyczących zbrodni i umyślnych występów popełnionych po 31 sierpnia 1939 r. Informacja o przyjęciu przez Radę Ministrów tekstu dekretu bez oczekiwania na jego ogłoszenie sprawiła, iż Kierownictwo Walki Cywilnej 17 grudnia 1942 r. skierowało odezwę w sprawie zbierania materiałów dotyczących zbrodni popełnionych przez niemieckiego okupanta. Apel ten umieszczono również na łamach „Biuletynu Informacyjnego Armii Krajowej”¹¹.

Rząd polski na uchodźstwie czynnie uczestniczył w pracach Komisji Narodów Zjednoczonych ds. Zbrodni Wojennych (*United Nations War Crimes*

¹⁰ Ibidem, s. 129.

¹¹ E. Kobierska-Motas, op. cit., cz. I, s. 47.

Commission – dalej: UNWCC). Zapowiedź utworzenia międzynarodowej komisji była zawarta w deklaracjach prezydenta Franklina Delano Roosevelta z 7 października 1942 r. i lorda kanclerza Johna Simona. O zamiarze utworzenia komisji rząd brytyjski powiadomił rządy państw alianckich, które miały siedzibę w Wielkiej Brytanii, jak też rządy Związku Radzieckiego, Chin, Walczącej Francji oraz dominiów. Opinie specjalistów prawa międzynarodowego Narodów Zjednoczonych w zakresie penalizacji zbrodni wojennych zawarte zostały w raporcie *International Commision for Penal Reconstruc-tion and Developement*.

Początkowo planowano powołać dwie komisje: Komisję Narodów Zjednoczonych ds. Zbrodni Wojennych oraz Komitet Techniczny. Pierwszy organ miałby zajmować się gromadzeniem i kwalifikowaniem materiału dowodowego dotyczącego popełnionych przez nazistów zbrodni, drugi miałby ustalać procedurę postępowania w wymienionych sprawach. Faktycznie powstała jedna Komisja, a jej pierwsze posiedzenie odbyło się w Londynie 20 października 1943 r. z udziałem przedstawicieli Australii, Belgii, Kanady, Chin, Czechosłowacji, Francji, Grecji, Holandii, Indii, Luksemburga, Nowej Zelandii, Norwegii, Polski, Południowej Afryki, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Jugosławii. Polskę podczas pierwszego posiedzenia reprezentował profesor Stefan Glaser, profesor prawa karnego Uniwersytetu w Wilnie i uniwersytetu w Oksfordzie¹². W późniejszym czasie do UNWCC przystąpiła Dania. Pierwszym przewodniczącym Komisji został sir Cecil Hurst, były Prezydent Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze. Po jego ustąpieniu w styczniu 1945 r. przewodnictwo objął sędzia brytyjski lord Robert Ardenison Wright¹³. Związek Radziecki utrudniał ustanowienie UNWCC. Moskwę miał wzburzyć fakt, że Londyn zignorował ZSRR podczas wstępnych etapów powołania Komisji i apelował o wsparcie w ostatniej chwili. W styczniu 1943 r. Moskwa zareagowała w sposób pozytywny na tworzenie UNWCC, ale potem sprzeciwiła się zamiarowi Londynu włączenia dominiów do uczestnictwa w pracach Komisji. W dniu 27 lipca 1943 r. ogłosiła, że jest gotowa spełnić brytyjskie życzenia dotyczące udziału Indii i Birmy z dniem spełnienia warunku, że republiki federacji, tj. Ukraina, Białoruś, Mołdawia, Litwa, Łotwa, Estonia, również będą mogły uczestniczyć w pracach Komisji. Ten ruch miał na celu zdobycie kapitału politycznego – uznanie aneksji wymienionych państw byłoby precedensem, który pomógłby ZSRR rościć sobie prawa w przyszłych międzynarodowych organizacjach. Kiedy Brytyjczycy się na to nie zgodzili, ZSRR odmówił spotkania na najbliższym posiedzeniu Komisji i swoje stanowisko podtrzymywał do 1947 r. W późniejszym czasie nie podej-

¹² *History of the United Nations War Crimes Comission and the development of the laws of war*, comp. by The United Nations War Crimes Comission, London 1948, s. 112–119.

¹³ *Ibidem*, s. 499; AIPN, Akta zespołu Delegat Polski do UNWCC, GK 161/3, k-2.

mowano rozmów dotyczących udziału Związku Radzieckiego w pracach UNWCC¹⁴. Brytyjskie władze z kolei nie przywiązywały dużej wagi do prac UNWCC, pomimo że Wielka Brytania był siłą napędową jej ustanowienia. Jednym z powodów była obawa przed aktami zemsty na jeńcach wojennych. Kolejnym powodem była obawa, że Komisja pod presją różnych rządów na uchodźstwie w Londynie może działać w sposób niezgodny z brytyjskimi interesami. Stany Zjednoczone również w obawie o losy swoich jeńców w niemieckich rękach aż do ostatnich miesięcy wojny nie zagłębiły się w pytanie, jak karać zbrodniarzy wojennych. Przewodniczący Komisji Cecil Hurst, a w jeszcze większym stopniu przedstawiciel USA Herbert C. Pell¹⁵ nie byli zwolennikami takiego oportunizmu, dlatego skłonili Komisję do formułowania własnych propozycji polityki i działania. Wielu członków UNWCC zgodziło się, że praca Komisji nie powinna ograniczać się do badania dokumentacji i tworzenia list przestępców i zdecydowało, że należy zająć się argumentami natury prawnej, umożliwiającymi ukaranie zbrodniarzy wojennych¹⁶. W związku z tym Komisja powołała trzy komitety: komitet I – faktów, przyjmujący oskarżenia od poszczególnych państw, badający je i ustalający listy przestępców oraz opisy czynów karalnych, komitet II – wykonawczy, opracowujący sprawy organizacji wymiaru sprawiedliwości (np. statut Trybunału Międzynarodowego), komitet III – prawny, rozstrzygający sporne zagadnienia z zakresu prawa karnego i międzynarodowego¹⁷.

Wytyczne dotyczące funkcjonowania UNWCC ukształtowały się na pierwszych spotkaniach. Obawa o bezpieczeństwo osób, które uczestniczyły w jakimkolwiek sposób w pracach Komisji, doprowadziła do zakazu udzielania informacji prasie oraz zakazu wykonywania fotografii członków UNWCC. Ustalono również, że trzeba pracować na zamkniętych sesjach, aby zachęcić członków Komisji do wyrażania swoich poglądów, zaś dyskusje będące częścią obrad nie będą nagrywane. Problematyczne było to, że w zasadzie prawo międzynarodowe nie uznawało przestępstw popełnionych przez wroga narodu wobec własnych obywateli lub obywateli sprzymierzonych krajów za zbrodnie wojenne. Zgodnie z tym poglądem, niemieckie okrucieństwa wymierzone przeciwko, na przykład, obywatelom polskim zostałyby uznane za zbrodnie wojenne, ale nie byłyby nimi te popełnione na obywatelach węgierskich, rumuńskich lub oczywiście niemieckich. Te ostatnie uważano za krajową politykę suwerennych państw.

Dzięki zmianie stanowiska USA doprowadzono do włączenia pojęcia zbrodni przeciwko ludzkości do prawa międzynarodowego, a konkretnie do

¹⁴ Zob. [online] <www.enotes.com/united-nations-war-crimes-comimmission-reference/>; *History of the United Nations War Crimes Comission...*, s. 156, 157.

¹⁵ Herbert C. Pell – były kongresman z Nowego Jorku i przyjaciel prezydenta USA Franklina D. Roosevelta.

¹⁶ Zob. [online] <www.enotes.com/united-nations-war-crimes-comimmission-reference/>.

¹⁷ AIPN, Akta zespołu Delegat Polski do UNWCC, GK 161/3, k-3.

Karty Statutu Międzynarodowego Trybunału z 8 sierpnia 1945 r.¹⁸ Głównym zatem zadaniem Komisji było ustalanie nazwisk sprawców przestępstw wojennych, świadków przestępstw, ujawnianie tych danych w postaci list przestępców wojennych poprzez udostępnianie zainteresowanym państwom swoich archiwów i kartotek zbrodniarzy. Państwa, które brały udział w pracach Komisji, gromadziły dowody zbrodni przeciwko konkretnym osobom, opracowywały akty oskarżenia i za pośrednictwem delegatów przekazywały do UNWCC w celu zbadania i wpisania na listy zbrodniarzy. Wykazy początkowo dzieliły się na: spis oskarżonych, podejrzanych i świadków, a przestępstwo musiało odpowiadać jednemu z 33 zarzutów (z których 32 były opracowane przez tzw. Komisję Piętnastu z 1919 r., a jeden był dodatkowo sformułowany przez UNWCC). Z dniem 13 grudnia 1943 r. zmieniono zasady sporządzania list. Od tej daty wykaz musiał zawierać następujące dane: opis czynu przestępczego, nazwisko sprawcy, zakres odpowiedzialności sprawcy, stopień zależności sprawcy (rozkazodawca czy wykonawca), materiał dowodowy, możliwość oskarżenia i udowodnienia winy¹⁹.

W. C. C. Charge No. 37

48

MINISTERSTWO SPRAW WEWNĘTRZNYCH Lit.: Ka.....

Nr. aktu:

I. Dane personalne.

1. Nazwisko i imię K. A. U. L.

2. Obywatelstwo niemieckie

3. Data i miejsce urodzenia.....

4. Tytuł i funkcja — miejsce wykonywania i data objęcia funkcji SS-Gruppenführer und Generalleutnant

a) od 1941 do : der Polizei, der höheren SS- und Polizeiführer bei den Reichsstatthaltern in Württemberg und Baden — Kreisführer

b) od do : V und beim Chef der Zivilverwaltung im Kreis.

c) od do :

5. Uwagi: Oryginalne materiały policyjne niemieckie. Biuro dla Spraw Zbrodni Wojennych, Min. Spraw Wewn.

II. Charakterystyka ogólna działalności w/w.

Miejsce stałego zamieszkania w Stuttgardsie .

Odpowiedzialny za skazanie na śmierć pewnej ilości obywateli polskich za „wymyślenie” stosunków z Niemcami, bez żadnego doświadczenia sądowego, jedynie na ogólny rozkaz Himmlera, jako SS-Reichsführer „a 1 asafa pelieji. Wtedy te miały miejsce w Alzacji, Württembergii i Badenii w czasie od kwietnia 1941 do stycznia 1942 .

Szczegóły patrz: wniosek W.C.C.No.37

Fragment kartoteki zbrodniarzy

Źródło: AIPN, sygn. 159/ 184 01.

¹⁸ Zob. [online] <www.enotes.com/united-nations-war-crimes-comimmission-reference/>; Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, [w:] *Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1991, s. 250–252; J. Anderson, A. Williams, V. Head, *Rzezie, masakry i zbrodnie wojenne od starożytności do współczesności*, Warszawa 2009, s. 10.

¹⁹ E. Kobińska-Motas, op. cit., cz. I, s. 22–23.

W marcu 1944 r. po raz kolejny zmodyfikowano sposób klasyfikowania list. Wykazy składane przez poszczególne rządy dzieliły się na:

- listę A obejmującą oskarżonych, którzy mieli być wpisani na listę ostateczną tych zbrodniarzy wojennych, których wydania państwa sprzymierzone zażądają od Rzeszy z chwilą zawieszenia broni (na tę listę wówczas mieli być wpisani automatycznie wszyscy objęci listą B I);
- listę B I obejmującą oskarżonych, wobec których przedstawiono dostateczne dowody winy;
- listę B II obejmującą tych oskarżonych i te sprawy, w których dowody nie były jeszcze dostatecznie kompletne, a mogły ulec uzupełnieniu;
- listę C obejmującą sprawy, które Komisja odrzuciła jako nienadające się do złożenia oskarżenia z powodu braku wymaganych danych²⁰.

Z ramienia rządu polskiego na emigracji w skład UNWCC wchodził dr J. Litawski w Komitecie I, prof. Stefan Glaser w Komitecie III, dr Tadeusz Cyprian, prokurator, przedstawiciel Polski przed MTW w Norymberdze, zasiadający w Komitecie III, a od kwietnia 1944 r. już tylko dr T. Cyprian. Po uznaniu w lipcu 1945 r. Rządu Jedności Narodowej przez Wielką Brytanię i USA delegat rządu RP na emigracji T. Cyprian wycofał się z prac Komisji. W dniu 31 sierpnia 1945 r. Minister Sprawiedliwości powołał nowego delegata – dr Mieczysława Szerera, sędziego Sądu Najwyższego, a jego zastępcą został dotychczasowy delegat dr T. Cyprian²¹.

Pierwsza ogłoszona przez UNWCC lista niemieckich zbrodniarzy wojennych z dnia 22 listopada 1944 r. zawierała 721 nazwisk, w tym 405 zgłoszonych przez Polskę, 85 przez Francję, 64 przez Wielką Brytanię, 41 przez Holandię, 34 przez Norwegię, 32 przez Czechosłowację, 25 przez Jugosławię, 13 przez Belgię, 11 przez Grecję i 11 przez Luksemburg²². Od połowy 1945 r. delegat Polski mógł występować o ekstradycję przestępców wojennych, od tego czasu do akredytacji Polskiej Misji Wojskowej Badania Niemieckich Zbrodni Wojennych (dalej: PMW BNZW) zwrócono się o wydanie m.in. Ludwika Fischera, Artura Greisera, Josefa Bühlera, Jurgena Stroopa oraz Rudolfa Hössa. Od lutego 1947 r. szef PMW BNZW płk Marian Muszkat został jednocześnie delegatem polskim do UNWCC²³. Biuro polskiego delegata do UNWCC zakończyło działalność 30 kwietnia 1948 r., a archiwum Delegacji zostało przekazane do Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce. Według danych UNWCC Polska wpisała na listy Komisji 7805 nazwisk, w tym 5445 oskarżonych, 2270 podejrzanych i 90 świadków²⁴.

²⁰ Ibidem.

²¹ AIPN, akta zespołu Delegat Polski do UNWCC, GK161/4, k. 2–4, *History of the United Nations War Crimes Commission...*, s. 501.

²² E. Kobierska-Motas, op. cit., cz. I, s. 29.

²³ Ibidem, s. 30.

²⁴ Ibidem, s. 34.

Obok zaangażowania innych instytucji, takich jak Centralny Rejestr Zbrodniarzy Wojennych i Podejrzanych (*Central Registry of War Criminals and Security Suspects* – dalej: CROWCASS) oraz Sojusznicza Rada Kontroli, podkreślić należy wkład UNWCC w wykonywaniu ekstradycji zbrodniarzy wojennych. Mianowicie Komisja zajmowała się badaniem oskarżeń wnoszonych przez rządy państw pokrzywdzonych, sporządzaniem list zbrodniarzy, udzielaniem porad państwom oskarżającym. W trakcie swoich prac sporządziła 80 list obejmujących dziesiątki tysięcy nazwisk zbrodniarzy wojennych, w tym na wniosek władz polskich 7405 nazwisk. Z kolei utworzony w 1944 r. w Paryżu CROWCASS zajmował się poszukiwaniem i aresztowaniem zbrodniarzy wojennych. Każdorazowy wpis dokonany na listy CROWCASS był jednocześnie listem gończym dotyczącym określonego zbrodniarza wojennego. Centralny Rejestr powołany był tajnym zarządzeniem Kwatery Głównej Alianckich Sił Ekspedycyjnych. Dzielił się na dwie sekcje: (1) sekcję osób aresztowanych, posługującą się formularzami *Detention Report*, dla osób aresztowanych znajdujących się w obozach i (2) sekcję osób poszukiwanych, zajmującą się poszukiwaniem osób, które dopuściły się zbrodni wojennych, posługującą się formularzami *Wanted Report*. Niezbędną do zarejestrowania zbrodniarzy dokumentację CROWCASS otrzymywał od Sił Zbrojnych USA w Europie (*US Forces European Theater*), Brytyjskiej Armii Renu (*British Army of the Rhine*) i francuskich władz wojskowych. Następnie nawiązywał kontakty z grupami łącznikowymi w Niemczech i Austrii, tj. belgijską, kanadyjską, czechosłowacką, duńską, grecką, luksemburską, holenderską, polską i jugosłowiańską. Pod koniec 1945 r. CROWCASS współpracował ze wszystkimi członkami Narodów Zjednoczonych poza ZSRR. 20 września 1945 r. został podporządkowany Sojuszniczej Radzie Kontroli w Niemczech oraz włączony do UNWCC jako instytucja rejestrująca przestępców wojennych. Zgłoszenia przyjmował do 10 kwietnia 1948 r.²⁵

Należy nadmienić, że jednym z osiągnięć Komisji było przygotowanie projektu dotyczącego powołania międzynarodowego trybunału karnego do osądzenia zbrodniarzy wojennych. Jedną z koncepcji było utworzenie stałego ciała na wzór trybunału haskiego, które składałoby się z sędziów pochodzących z państw sygnujących stosowną konwencję. Druga koncepcja, wysunięta przez Stany Zjednoczone, to powołanie trybunału wojskowego utworzonego przez głównodowodzącego wojskami alianckimi, który uległby rozwiązaniu po osądzeniu zbrodniarzy. Na wzór drugiej koncepcji Komisja 3 października 1944 r. przyjęła projekt utworzenia trybunału wojskowego, w którym przyjęto, że do zbrodni wojennych zalicza się: naruszanie praw i zwyczajów wojennych, planowanie, wszczęcie i prowadzenie wojny zaczepnej, przestępstwa

²⁵ L. Szpak, *Ekstradycja hitlerowskich zbrodniarzy wojennych ze szczególnym uwzględnieniem praktyki polskiej*, Warszawa 1979, s. 19–21; E. Kobierska-Motas, op. cit., cz. I, s. 35–37; *History of the United Nations War Crimes Commission...*, s. 376–380.

przeciwko ludzkości. Projekt ten był pierwowzorem dla Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze²⁶.

Polski rząd emigracyjny na mocy porozumienia Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra Sprawiedliwości powołał Biuro ds. Zbrodni Wojennych, którego dyrektorem został dr J. Litawski, w latach 1943–1945 sekretarz komitetu I UNWCC²⁷. Miało ono współpracować z podobnymi biurami państw sprzymierzonych. Zakres kompetencji Biura przedstawiał się następująco: opracowywanie materiałów dla UNWCC, prowadzenie przejętej z MSW kartoteki przestępców niemieckich, prowadzenie kartoteki regionalnej zawierającej dane władz i urzędów niemieckich w Polsce według podziału administracyjnego oraz obsady personalnej, odbieranie zeznań od osób przybywających z Polski, zajmowanie się sprawami propagandowymi związanymi z badaniem przestępstw wojennych i pracą Biura, uczestniczenie w konferencjach międzynarodowych i kontakt z odpowiednimi organizacjami międzynarodowymi, badanie ustawodawstwa karnego wprowadzonego przez Niemcy na terenie Polski. Mimo sporu kompetencyjnego między MSW i MS w sprawie zbierania dowodów zbrodni, w styczniu 1944 r. Minister Sprawiedliwości nadał prawnikom Biura uprawnienia do dokonywania czynności sędziowskich. Kartoteki Biura zawierały łącznie około 15 tys. nazwisk sprawców zbrodni. Do 1946 r. Biuro opracowało około 1000 aktów oskarżenia przekazywanych do UNWCC. W toku swojej działalności zgromadziło materiał dokumentacyjny w postaci m.in. rozporządzeń i zarządzeń władz niemieckich, wycinków z prasy niemieckiej, prasy emigracyjnej, prasy brytyjskiej, meldunków informacyjnych.

Jedną z inicjatyw Biura było utworzenie instytucji oficerów łącznikowych zbierających materiały na terenach zajętych przez wojska brytyjskie i amerykańskie. Ostateczny skład grupy oficerów łącznikowych ustalony został na początku czerwca 1945 r. Kierownikami trzech grup zostali: sędzia mjr Tadeusz Kaczorowski przydzielony do 21. Brytyjskiej Armii Renu, sędzia mjr kontrwywiadu Wojciech Szułyński i sędzia mjr Teofil Krzyżaniak przydzieleni do 12. Armii Amerykańskiej. Zgodnie ze wskazówkami Biura najważniejszymi zadaniami grup łącznikowych było odbieranie zeznań dotyczących nie tylko obozów koncentracyjnych, obozów jenieckich i obozów pracy, ale również masowych aresztowań i łapanek ulicznych, likwidowania zakładników, torturowania więźniów, rozstrzeliwania ludności wiejskiej, palenia domów i osiedli, gwałtów na kobietach i zmuszania do prostytucji, demoralizowania i rozpijania młodzieży, rabowania mienia prywatnego i państwowego z uwzględnieniem dóbr kultury, represji za niedostarczanie kontyngentów płodów rolnych, traktowania robotników przymusowych, poniżania godności

²⁶ E. Kobierska-Motas, op. cit., cz. I, s. 24.

²⁷ *History of the United Nations War Crimes Commission...*, s. 122, 137.

osobistej człowieka, masowych przesiedleń i wysiedleń, przestępstw wobec ludności żydowskiej. Zalecone było również sporządzanie protokołów oględzin obozów, fotografii, opinii lekarskich i zbieranie innych dowodów zgodnie z procedurą karną. A wszystkie te dowody należało gromadzić zgodnie z typami przestępstw opracowanymi w 1919 r.²⁸

Zebranie dowodów winy danej osoby powodowało aresztowanie podejrzanego po wypełnieniu formularza *Arrest Report* z opisem przestępstwa oraz danych personalnych podejrzanego. Aresztowani po przesłuchaniu byli przekazywani do specjalnych obozów, gdzie pozostawali do czasu procesu, względnie byli zwalniani, gdy zebrane dowody winy okazywały się niewystarczające²⁹.

W kwietniu 1946 r. oficerowie łącznikowi przekazali Polskiej Misji Wojskowej Badania Zbrodni Wojennych w strefie brytyjskiej ponad 800 dochodzeń, w strefie amerykańskiej około 270. Na tej podstawie sporządzono pierwsze wykazy przestępców, o których ekstradycję występowała Polska, jak też kontynuowano te dochodzenia. Rozwiązanie grup oficerów łącznikowych nastąpiło po utworzeniu PMW BNZW. Brytyjskie *Foreign Office* w grudniu 1945 r. zwróciło się bowiem do władz polskich z propozycją utworzenia tejże instytucji oraz komisji śledczej przy Brytyjskiej Armii Renu. W odpowiedzi na inicjatywę brytyjską Minister Obrony Narodowej, Naczelnny Dowódca Wojska Polskiego Michał Żymierski w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości i Ministrem Spraw Zagranicznych zarządził powołanie PMW BNZW przydzielonej do Brytyjskiej Armii Renu. W związku z notą nr 192 Ambasady Amerykańskiej z 15 stycznia 1946 r. w sprawie ustanowienia przedstawicielstwa Dowództwa Polskiego przy Oddziale Zbrodni Wojennych Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej na terenie Europy Minister Obrony Narodowej również w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości i Ministrem Spraw Zagranicznych powołał PMW BNZW przydzieloną do Oddziału Zbrodni Wojennych USA. Jeżeli chodzi o francuską strefę okupacyjną Niemiec, we wrześniu 1946 r. – zgodnie z poleceniem szefa Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie – przedstawicielem PMW BNZW został mjr Stefan Gawlik, szef Polskiej Misji Repatriacyjnej w strefie francuskiej. Oddział PMW BNZW na strefę francuską powstał 15 maja 1947 r. Organizacyjnie podlegał Oddziałowi PMW BNZW w strefie amerykańskiej. Nie powiodło się natomiast utworzenie PMW BNZW w strefie radzieckiej, przy Radzieckiej Administracji Wojennej w Niemczech. W listopadzie 1946 r. szef Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie zwrócił się pisemnie z zapytaniem do dowódcy radzieckich wojsk okupacyjnych w Niemczech marszałka Wasilija D. Sokołowskiego w sprawie utworzenia takiej Misji. Strona radziecka uznała za niecelowe powołanie PMW BNZW, uważając, że jej ewentualne zadania może wykonywać Polska Misja Wojskowa w Berlinie³⁰.

²⁸ E. Kobierska-Motas, op. cit., cz. I, s. 50–56.

²⁹ Ibidem, s. 57.

³⁰ Ibidem, s. 90–118.

Po zakończeniu pracy Biura ds. Zbrodni Wojennych w październiku 1945 r. jego akta przekazano delegatowi Polski do UNWCC Mieczysławowi Szere-rowi³¹.

Podsumowując podać należy, że ogólna liczba spraw zarejestrowanych przez UNWCC w Komitecie I wyniosła w 1944 r. – 464, w 1945 r. – 1726, w 1946 r. – 2512, w 1947 r. – 2817 i w do 31 marca 1948 r. – 659, co daje łączną liczbę 8178 zarejestrowanych spraw dotyczących 36 810 osób. Liczba ta znacznie odbiega od ilości przeprowadzonych na podstawie rejestrów UNWCC postępowań sądowych. Jak podają statystyki UNWCC, bez uwzględnienia Związku Radzieckiego i radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech, Węgier, Rumunii i Bułgarii, do marca 1948 r. odnotowano 967 postępowań, w tym 3470 oskarżonych i 2875 skazanych³². Ważnym osiągnięciem Komisji (zgodnie z koncepcją, którą wysunęły Stany Zjednoczone) było zainicjowanie powołania trybunału wojskowego – Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze oraz przyjęcie przez MTW katalogu zbrodni proponowanych przez Komisję, tj. naruszania praw i zwyczajów wojennych, planowania, wszczęcia i prowadzenia wojny zaczepnej, przestępstw przeciwko ludzkości³³. Odnośnie do udziału rządu polskiego na uchodźstwie w pracach UNWCC podkreślić należy, że prace Biura ds. Zbrodni Wojennych zapoczątkowały pierwsze ekstradycje zbrodniarzy wojennych do Polski³⁴.

Summary

The UN Commission of the War Crimes and the activity of Poland in its work. Outline of the problem

Key words: United Nations War Crimes Commission, war crimes, Polish government, War Crimes Bureau, lists of war criminals, extradition.

The Polish government-in-exile actively participated in the work of the United Nations War Crimes Commission (UNWCC). The proposal to establish the Commission was included in the declarations made by President

³¹ Ibidem, s. 58.

³² *History of the United Nations War Crimes Commission...*, s. 515, 516. Dane te zapewne odbiegają od rzeczywistej liczby procesów. Jak odnotowuje chociażby E. Kobierska-Motas, odnośnie do obowiązku nadsyłania do UNWCC wykazów osadzonych przestępców wojennych i sprawozdań z procesów „Polska była jedynym krajem, który nie dopełnił tych warunków, dając poważny argument w ręce czynników niechętnych dalszemu ekstradowaniu przestępców wojennych. Do czerwca 1947 roku nadesłano tylko jedno sprawozdanie (z procesu A. Greisera). [...] W sierpniu 1947 roku przekazano do UNWCC m.in. sprawozdania z procesów R. Hössa, L. Fischera, M. Daunego, J. Meisingera, L. Leista, H. Biebow, a także zaczęły napływać wykazy osób osadzonych przez poszczególne sądy” – E. Kobierska-Motas, op. cit., cz. I, s. 33.

³³ AIPN, Akta zespołu Delegat Polski do UNWCC, GK 161/3, k-3; E. Kobierska-Motas, op. cit., cz. I, s. 24; *Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów...*

³⁴ E. Kobierska-Motas, op. cit., cz. I, s. 30.

Franklin D. Roosevelt in Washington and the British Lord Chancellor Sir John Simon in London on October 7, 1942. The UNWCC was inaugurated on October 20, 1943, by representatives of the seventeen Allied nations. Many participants – legal scholars – believed that the work of the Commission should not be limited to examining the dossiers and creating lists of criminals and decided that the Commission should engage in arguments of a legal nature. The Polish government-in-exile had its delegates in the UNWCC. After the Great Britain and the USA had recognized the Provisional Government of National Unity in July 1945, the delegate of the Polish exile government withdrew from the work of the Commission. On August 31, 1945 the Minister of Justice appointed a new delegate. As a result of the cooperation of the Polish government-in-exile with the UNWCC, under the agreement of the Minister of Foreign Affairs and the Minister of Justice, the War Crimes Bureau was established. The most important achievements of the UNWCC included creating lists of war criminals, participating in extradition proceedings and preparing the project of establishing the International Criminal Court to prosecute war criminals.